
ANN A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN – POLONIA

VOL. XLVIII, 4

SECTIO H

2014

Uniwersytet Łódzki, Instytut Finansów, Zakład Bankowości

IWA KUCHCIAK

*Świadomość finansowa osób w wieku 50+
a korzystanie z produktów bankowych*

Financial awareness of people aged 50 + and using of banking products

Słowa kluczowe: wiedza finansowa, świadomość finansowa, włączenie bankowe

Keywords: financial knowledge, financial awareness, banking inclusion

Wstęp

Kształtowanie świadomości finansowej społeczeństwa stanowi aktualnie kluczowy warunek rozwoju rynku finansowego. Edukacja finansowa wiąże się z włączeniem w system bankowy i ochroną konsumentów korzystających z rynku finansowego. Jest uzupełnieniem środków legislacyjnych służących zapewnieniu konsumentom właściwych informacji i doradztwa, a także odpowiedniej ich ochrony, gdyż jedynie mający wiedzę finansową konsumenci są w stanie świadomie i odpowiedzialnie korzystać z innowacji i możliwości, jakie oferuje współczesny rynek usług bankowych.

Celem opracowania jest ocena poziomu wiedzy finansowej mieszkańców województwa łódzkiego oraz wskazanie kluczowych determinant różnicujących świadomość finansową, bowiem odpowiedni jej poziom postrzegany jest z jednej strony jako warunek włączenia w system bankowy, zaś z drugiej jako czynnik sprzyjający zwiększeniu stabilności sektora finansowego. Ze względu na prognozy demograficzne uwaga zostanie skoncentrowana na osobach w wieku 50+. Aby osiągnąć cel, wykorzystano analizę krytyczną źródeł literaturowych oraz wyniki badania kwestio-

nariuszowego przeprowadzonego na grupie respondentów będących mieszkańcami województwa łódzkiego w wieku 50+.

1. Trendy demograficzne w województwie łódzkim na tle Polski

Negatywne zjawiska demograficzne widoczne są zarówno w województwie łódzkim, jak i w Polsce oraz innych krajach. Trwający proces starzenia się polskiego społeczeństwa, będący wynikiem korzystnego zjawiska polegającego na wydłużaniu się trwania życia ze względu na propagowanie zdrowego stylu życia oraz rozwój medycyny, jest pogłębiany niskim poziomem dzietności [szerzej GUS, 2014]. W 2013 r. współczynnik dzietności wyniósł 1,26, zaś w województwie łódzkim przewiduje się w nieustanny jego spadek w trzech kolejnych pięcioleciach. W latach 2026–2030 liczba urodzeń będzie o 30% mniejsza niż w okresie 2006–2010 [*Diagnoza strategiczna Łodzi. Synteza*, 2011, s. 4].

Coraz bardziej istotne stają się także relacje między poszczególnymi grupami wieku ekonomicznego ludności, co obrazuje współczynnik obciążenia demograficznego. Obecnie w Polsce na 100 osób w wieku produkcyjnym przypada 58 w wieku nieprodukcyjnym, podczas gdy w 2000 r. było ich 64. W województwie łódzkim wskaźnik obciążenia demograficznego ulegał systematycznemu pogorszeniu i w roku 2013 r. wynosił 56,8 [Urząd Statystyczny w Łodzi, 2012, s. 10].

Prognozowana skala ubytku ludności regionu jest jedną z najwyższych w Polsce i województwo łódzkie zajmuje pod tym względem drugie miejsce w skali całego kraju. Obok spadku liczby mieszkańców regionu województwo łódzkie jest też dotknięte negatywnymi zmianami dotyczącymi struktury wieku ludności. Przewiduje się, iż do 2030 r. liczba ludności w wieku poprodukcyjnym w województwie łódzkim wzrośnie o 47,4%, a udział osób w wieku 60+ wzrośnie do roku 2020 do 33,3% [Obi et al, 2013, s. 214–216]. Zmiany te spowodują, że łódzkie będzie charakteryzowało się najwyższym w Polsce odsetkiem osób powyżej 65. roku życia.

W przyszłości zjawiska depopulacji i starzenia się społeczeństwa będą prowadziły do dalszego zmniejszania się podaży siły roboczej na rynku pracy i utrudnień w systemie zabezpieczenia społecznego. Konsekwencje procesu starzenia się społeczeństwa są nierozdzielnie związane z sytuacją gospodarczą, toteż w ostatnich latach liczne instytucje rządowe i pozarządowe podejmują inicjatywy, których celem stanowi promowanie idei aktywnego starzenia się¹, m.in. poprzez promowanie rozwoju produktów i usług skierowanych do starszych konsumentów, w tym także o charakterze finansowym, bowiem niezmiernie ważnym aspektem życia każdego człowieka i społeczeństwa jest sfera finansowa.

¹ Coraz bardziej upowszechnia się pojęcie *silver economy*, czyli gospodarki ukierunkowanej na wykorzystanie potencjału osób starszych i uwzględniającej ich potrzeby.

2. Edukacja finansowa a włączenie w system bankowy

Edukacja finansowa może zostać zdefiniowana jako „proces, w ramach którego konsumenci/inwestorzy poprawiają swoje zrozumienie produktów finansowych, pojęć i ryzyka i poprzez uzyskane informacje, instrukcje i/lub rady rozwijają umiejętność i pewność bycia bardziej świadomym ryzyka finansowego oraz możliwości podejmowania bardziej świadomych wyborów, aby wiedzieć, gdzie można szukać pomocy i jakie efektywne działania można podejmować, aby poprawić sytuację finansową” [OECD, 2005, s. 4]. Edukacja finansowa może być postrzegana w 3 wymiarach [EPFSF, 2008, s. 2]:

- jako wiedza finansowa i zrozumienie produktów i mechanizmów finansowych pozwalająca klientom rozróżniać produkty finansowe i z nich korzystać;
- jako umiejętności i kompetencje bazujące na wiedzy, dzięki którym konsumenci mają wpływ na sposób lokowania środków lub pozyskiwania finansowania;
- jako odpowiedzialność polegająca na rozumieniu przez klientów podejmowanych decyzji finansowych oraz ich wpływu na otoczenie.

W związku z rozszerzaniem oferty oraz wzrostem stopnia skomplikowania usług finansowych na skutek wdrażania innowacyjnych rozwiązań opartych na nowoczesnych rozwiązaniach informatyczno-komunikacyjnych posiadanie wiedzy z zakresu finansów staje się coraz ważniejsze [Kuchciak, 2013, s. 66–70]. Należy pamiętać, iż technologie cyfrowe stanowią istotną barierę przede wszystkim dla osób starszych. Szczególne bowiem miejsce wśród czynników wyłączających osoby starsze z aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym zajmuje wykluczenie związane z dostępem do nowoczesnych narzędzi informacyjnych – w tym przeznaczonych do obsługi produktów finansowych – i umiejętnością posługiwania się nimi [szerzej: Czapiński, Panek, 2013].

Liczne badania prowadzone na skalę krajową [por. Iwanicz-Drozdowska, 2013; por. Maison, 2013] lub międzynarodową poświęcone weryfikacji poziomu edukacji finansowej obywateli jednoznacznie wskazują na niewystarczający poziom wiedzy finansowej i towarzyszące jej trzy kluczowe aspekty [Komisja Wspólnot Europejskich, 2007, s. 8]:

- dla wielu osób świat finansów jest trudny do zrozumienia – wyniki badań jasno potwierdzają, że brakuje im podstawowych umiejętności koniecznych do zrozumienia i dokonywania operacji finansowych. Może to powodować trudności w prowadzeniu negocjacji z bankami w celu uzyskania jak najlepszej oferty;
- pomimo częstego wskazywania na posiadanie niskiej wiedzy finansowej ankietowani i tak zwykle przeceniali własne kompetencje w zakresie usług finansowych. Zwykle deklarowana wiedza teoretyczna nie znajdowała odzwierciedlenia w praktycznych umiejętnościach zarządzania budżetem domowym;
- wiele osób nie potrafi planować przyszłości pod względem finansowym lub dokonuje wyboru produktów nieadekwatnych do ich potrzeb, co zwiększa ryzyko popadnięcia w nadmierne zadłużenie oraz utrudnia utrzymanie zadowalającego standardu życia po przejściu na emeryturę.

Niski poziom świadomości finansowej dodatkowo spada wraz z wiekiem ankietowanych. W grupie osób powyżej 50. roku życia widoczne jest najniższe zainteresowanie wiedzą finansową. Aż 40% pytanych deklaruje bardzo niski poziom świadomości finansowej i jednocześnie przyznaje, że nie orientuje się w finansowych ofertach i musi prosić o pomoc w ich zrozumieniu. Zwykle osoby starsze nie mają zwyczaju prowadzenia domowego budżetu oraz bieżącego kontrolowania wydatków.

Często wskazywaną konsekwencją niedostatecznej edukacji w sferze finansowej i podejmowania niewłaściwych wyborów, nieadekwatnych do sytuacji finansowej gospodarstwa domowego, jest coraz bardziej zauważalne ryzyko wykluczenia finansowego [European Commission, 2008]². Wyniki badań potwierdzają, iż wśród osób ubankowionych najmniej liczną grupę stanowią seniorzy, zaraz po młodzieży w wieku 15–24 lata.

Niepokojąco przedstawiają się dysproporcje widoczne w grupie osób starszych: podczas gdy w UE średnio 83% osób w wieku powyżej 55 lat ma rachunek bankowy, w Polsce dotyczy to jedynie 56% osób. Najstarsi relatywnie rzadko korzystają z usług banków, przy czym koncentrują się niemal wyłącznie na podstawowych i stosunkowo prostych w obsłudze produktach (zwykle ROR) [szerzej Maison, 2012]. Inne produkty bankowe nie są zbyt popularne wśród osób starszych – tylko 37% ma konto oszczędnościowe, 30% lokatę pieniężną, 6% obligacje skarbowe lub fundusze inwestycyjne, a jedynie 4% akcje giełdowe [*Senior w świecie finansów*].

Zidentyfikowany w większości krajów niski poziom wiedzy finansowej spowodował powstanie licznych inicjatyw dotyczących edukacji finansowej realizowanych w poszczególnych państwach. Zaangażowanie w tym zakresie wykazują zarówno organizacje krajowe³, jak i międzynarodowe⁴. Ocena efektywności podejmowanych działań jest utrudniona ze względu na brak konsekwencji w monitorowaniu poziomu wiedzy finansowej i jej wpływu na zakres korzystania z produktów bankowych w tej samej grupie ankietowanych.

3. Konsekwencje podnoszenia świadomości finansowej

Podnoszenie świadomości finansowej wywołuje pozytywne skutki w obszarze mikro- i makroekonomicznym. W skali indywidualnej efekty przekładają się na polepszenie pozycji społecznej i uświadamiają rolę edukacji finansowej w umiejęt-

² Wykluczenie finansowe definiowane jest jako proces, w którym obywatele doświadczają problemów w dostępie do i/lub korzystaniu z produktów i usług finansowych na głównym rynku (*mainstream market*), odpowiednich do ich potrzeb i umożliwiających im prowadzenie normalnego życia w społeczeństwie.

³ Przede wszystkim są to instytucje sektora bankowego (NBP, ZBP, banki komercyjne i spółdzielcze), krajowe organy władzy publicznej, władze oświatowe, organizacje non profit, instytucje/organizacje szkoleniowe.

⁴ Problematyka edukacji ekonomicznej jest poruszana głównie na szczeblu UE oraz OECD, European Banking Federation (EBF), World Council of Credit Unions (WOCCU).

nym korzystaniu z produktów finansowych i podejmowaniu świadomych decyzji w odniesieniu do usług finansowych [Marcinkowska, 2013, s. 140–141].

Jak wskazują wyniki badań, wiedza finansowa wpływa na decyzje dotyczące planowania wpływów i kontrolowania wydatków [Perry, Morris, 2005, s. 299–313]. Dowiedziono, że większe prawdopodobieństwo zaciągania kredytów na mniej korzystnych warunkach i niższą skłonność do refinansowania ich, spłacanie jedynie minimalnego salda na karcie kredytowej, nadmierne zadłużanie się towarzyszy mniejszej wiedzy finansowej [Moore, 2003, s. 8–9; por. Lusardi, Tufano, 2008]. Opracowania wskazują na związek między wiedzą finansową a podejmowaniem decyzji na temat oszczędzania na emeryturę [Lusardi, 2002, s. 148–154; por. Bernheim, 1998, s. 38–68].

Wiedza finansowa wywiera również wpływ daleko wykraczający poza sferę indywidualną i przynosi korzyści całemu społeczeństwu, przyczyniając się do rozwiązania problemów wykluczenia finansowego czy nawet szerzej – społecznego. Edukacja finansowa może skutkować poprawą stabilności systemu finansowego, gdyż ułatwia konsumentom wybór właściwych produktów i usług, prowadzi do zmniejszenia liczby przypadków niewywiązywania się ze zobowiązań finansowych oraz do zwiększenia dywersyfikacji, a tym samym bezpieczeństwa produktów oszczędnościowych oraz inwestycyjnych.

Konsument wyposażony w wiedzę finansową zdaje sobie sprawę z możliwości, jakie oferuje rynek finansowy. Często przekłada się to na zwiększony popyt na instrumenty finansowe. Wpływa też na zwiększenie zaufania do elektronicznych kanałów dystrybucji, pozwalających na znaczne obniżenie kosztów obsługi przez banki. Dobrze poinformowany i wyedukowany konsument umie uwzględnić w swoich kalkulacjach ryzyko towarzyszące danemu produktowi finansowemu.

4. Poziom wiedzy finansowej a włączenie bankowe w województwie łódzkim

Aby ocenić poziom wiedzy finansowej w grupie wiekowej 50+ oraz zidentyfikować istnienie zależności między wiedzą finansową a zakresem korzystania z produktów finansowych, przeprowadzono badanie metodą indywidualnego wywiadu osobistego *face to face* w domu respondenta (technika PAPI) na reprezentatywnej próbie mieszkańców województwa łódzkiego w wieku 50+ (500 osób)⁵. Próba badawcza była podzielona ze względu na trzy kluczowe kryteria: płeć, wiek i klasę wielkości miejscowości, w której mieszkał respondent.

Badanie odbyło się obligatoryjnie we wszystkich powiatach województwa łódzkiego (3 grodzkich i 21 ziemskich) oraz wszystkich miastach powyżej 20 tys. mieszkańców.

⁵ Kwestionariusz liczył 34 pytania. Został opracowany na podstawie OECD/INFE, *Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy*, 2011. Na potrzeby niniejszego opracowania wybrano jedynie odpowiedzi konieczne do realizacji celu postawionego we wstępie.

Miało charakter reprezentatywny. Próba badawcza została ustalona na podstawie danych z Rocznika Demograficznego 2012 (Wydawnictwo GUS) oraz Rocznika Statystycznego Województwa Łódzkiego 2012 (Wydawnictwo WUS Łódź).

W przeprowadzonym badaniu określenie „wiedza finansowa” odniesiono do poziomu informacji z zakresu finansów posiadanych przez respondentów. Wiedzę tę podzielono na część praktyczną i teoretyczną, przypisując im określone wskaźniki. Za wskaźniki wiedzy finansowej teoretycznej uznano pytania typu „prawda–fałsz” (5 zagadnień) i na podstawie odpowiedzi badanych określono poziom wiedzy finansowej (teoretycznej).

Ankietowani różnie odpowiadali na zadane pytania. Rozkład odpowiedzi udzielonych na poszczególne pytania z uwzględnieniem ich prawidłowości przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Wyniki odpowiedzi na pytania dotyczące wiedzy finansowej – część teoretyczna

Udzielone odpowiedzi: Czy Pani/Pana zdaniem poniższe stwierdzenia są prawdziwe czy fałszywe?	Prawdziwa	Fałszywa	Nie wiem	Odmawiam odpowiedzi
Inwestycja o wysokiej stopie zwrotu charakteryzuje się wysokim ryzykiem.	60,8	33,3	3,8	2,1
Gdyby ktoś Pani/Panu zaferował szansę zarobienia dużych pieniędzy, czy jednocześnie postrzegał(a)by to Pani/Pan jako możliwość stracenia dużej kwoty pieniędzy?	58,6	26,1	14,4	0,9
Czy Pani/Pana zdaniem wysoka inflacja oznacza, że koszty życia gwałtownie wzrastają?	80	4,3	15	0,7
Czy Pani/Pana zdaniem zazwyczaj istnieje możliwość ograniczenia ryzyka podczas inwestowania na giełdzie poprzez zakup różnych akcji?	46,4	44,4	7,6	1,6
Czy Pani/Pana zdaniem istnieje wyższe prawdopodobieństwo stracenia wszystkich pieniędzy, jeśli są one przechowywane wszystkie w jednym miejscu?	71,3	22,2	6,3	0,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania kwestionariuszowego.

Generalnie widoczne jest znaczne zróżnicowanie prawidłowości udzielanych odpowiedzi. Najczęściej prawidłowo odpowiadano na pytania nr 3 i 5, dalej na pytanie nr 1. Zdecydowanie największe trudności sprawiło udzielenie prawidłowej odpowiedzi na pytanie 4, które wymagało znajomości pojęcia ryzyka oraz specyfiki inwestowania na giełdzie papierów wartościowych.

Dalszej analizie poddano zróżnicowanie prawidłowości udzielanych odpowiedzi na pytania teoretyczne z wiedzy finansowej w zależności od następujących kryteriów:

- płeć – prawidłowej odpowiedzi na każde z pytań testu wiedzy finansowej teoretycznej częściej udzielały kobiety – ich udział wśród osób udzielających poprawnych wskazań oscylował wokół 52–56%;
- miejsce zamieszkania – najwięcej badanych, którzy udzielili poprawnej odpowiedzi na pytania testu wiedzy teoretycznej, zamieszkiwało miasta oraz wieś (po 30–35%);
- wiek – osoby najmłodsze, tj. w wieku od 50 do 59 lat, najczęściej wskazywały poprawne odpowiedzi. Wyraźnie widoczna była tendencja, zgodnie z którą wraz z wiekiem badanych udział poprawnych wskazań malał – z poziomu ponad 40% do poniżej 9%;
- wykształcenie – badani z wykształceniem średnim ogólnokształcącym, średnim zawodowym stanowili najliczniejszą grupę respondentów, którzy udzielali poprawnych wskazań w teście wiedzy finansowej teoretycznej. Sytuacja ta dotyczyła wszystkich pytań będących wskaźnikami testu wiedzy, a odsetek poprawnych odpowiedzi wynosił około 36–39%;
- miesięczny dochód netto – w przypadku każdego z pytań testu finansowej wiedzy teoretycznej poprawnych odpowiedzi najczęściej udzielali badani z dochodami powyżej 1730 zł netto miesięcznie (około 33–35%). Osoby z dochodem poniżej 1000 zł miesięcznie najrzadziej odpowiadały prawidłowo – nie uwzględniono osób, które nie chciały lub nie umiały podać wysokości miesięcznych dochodów.

Uzupełnieniem przedstawionych wcześniej w rozdziale analiz jest identyfikacja bardzo istotnej z punktu widzenia badania poziomu wiedzy finansowej oraz problemu wykluczenia finansowego zależności między wiedzą teoretyczną a zakresem korzystania z produktów finansowych. Poniższe analizy przedstawiają profil badanych związany jednocześnie z posiadanymi przez nich produktami finansowymi oraz udzieleniem prawidłowych odpowiedzi na pytania – wskaźniki wiedzy finansowej teoretycznej.

Tabela 3. Prawidłowe odpowiedzi na pytanie nr 1 (P22)
a aktualnie posiadane produkty finansowe (wielokrotny wybór)

Produkt bankowy	Pyt. 1	Pyt. 2	Pyt. 3	Pyt. 4	Pyt. 5
Rachunek bieżący (ROR)	82,6	82,3	81	86,4	82,7
Ubezpieczenie	53,3	49,2	51,3	49,5	50,9
Karta płatnicza (debetowa, kredytowa, obciążeniowa)	49,6	46,9	44,5	55,1	48,1
Rachunek oszczędnościowy, konto oszczędnościowe	35,6	29,6	32,2	31,3	31,4
Lokaty, depozyty terminowe	18,9	15	17,1	18,2	14,8
Kredyt bez zabezpieczenia, kredyt/pożyczka gotówkowa	12,2	13,8	13,4	14,1	14,8

Produkt bankowy	Pyt. 1	Pyt. 2	Pyt. 3	Pyt. 4	Pyt. 5
Fundusz emerytalny (III filar)	10	7,3	8,4	9,6	8,8
Karta przedpłacona (prepaid)	6,3	5,4	4,8	7,1	5
Nie znam żadnego	6,3	6,9	7,8	5,6	6,6
Akcje i udziały	6,3	5	5,3	6,1	6
Kredyt hipoteczny	4,1	4,2	3,1	4,5	3,5
Płatności mobilne	4,1	3,5	3,1	3,5	3,1
Obligacje	3,7	3,5	3,1	3,5	3,8
Pożyczka hipoteczna	1,9	1,9	1,7	1	1
Mikrokredyt	1,1	1,2	1,1	1	0,9
Odmawiam odpowiedzi	0,7	0,8	0,3	0,5	1,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badania kwestionariuszowego.

Wśród osób, które poprawnie odpowiedziały na wszystkie pytania będące wskaźnikiem teoretycznej wiedzy finansowej, zdecydowana większość miała rachunek bieżący (zawsze powyżej 81%), około 50% dysponowało ubezpieczeniem oraz kartą płatniczą. Mniej więcej 30% respondentów, którzy udzielili prawidłowej odpowiedzi na pytania od 1 do 5, było posiadaczami rachunku oszczędnościowego (35,6%). Co piąta osoba, która знаła prawidłową odpowiedź na zadane pytania, miała lokatę, depozyt terminowy, a około 10% – kredyt bez zabezpieczeń oraz fundusz emerytalny. Posiadacze innych produktów finansowych stanowili mniej niż 7% osób, które poprawnie odpowiedziały na zadane pytania.

Zakończenie

Diagnozy sytuacji społeczno-gospodarczej, statystyki GUS, raporty z badań oraz opracowania merytoryczne w zakresie demografii województwa łódzkiego jednoznacznie wskazują na tendencję starzenia się mieszkańców i występowanie zjawiska depopulacji w tej jednostce administracyjnej. Tym samym konieczne jest zadbanie o aktywne starzenie się społeczeństwa, także w aspekcie finansowym, umożliwiające świadome i odpowiedzialne używanie produktów finansowych.

Przedstawiona powyżej analiza związku między wiedzą finansową a korzystaniem z produktów finansowych wskazała na istnienie związku między wiedzą teoretyczną a włączeniem w system finansowy. Wśród tych, którzy poprawnie odpowiedzieli na pytania będące wskaźnikami teoretycznej wiedzy finansowej, zdecydowaną większość stanowiły osoby ubankowane i jedynie niewielki odsetek był wykluczony finansowo. Generalnie w przypadku osób w wieku 50+ widoczne było także

korzystanie z podstawowych (tradycyjnych) produktów bankowych i towarzyszące im większe obawy przed pozostałymi produktami finansowymi oraz niechęć do nich. W obliczu trendów demograficznych inkluzja osób niebankowionych, w tym szczególnie powyżej 50. roku życia, jest jednym z największych wyzwań stojących przed instytucjami finansowymi.

Bibliografia

1. Bernheim B.D., *Financial illiteracy, education, and retirement saving*, [w:] O. Mitchell, S. Schieber (ed.), *Living with Defined Contribution Pensions*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA, 1998.
2. Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2013*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2013.
3. *Diagnoza strategiczna Łodzi. Synteza*, Biuro Strategii, Partnerstwa i Funduszy Oddział Strategii Rozwoju Miasta Urzędu Miasta Łodzi, Łódź 2011.
4. EPFSF, *Briefing Financial Education and Financial Capability*, European Parliamentary Financial Services, 14 March 2008.
5. European Commission, *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, VC/2006/0183, March 2008.
6. GUS, *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym. Stan w dniu 30 XII 2013 r.*, Warszawa 2014.
7. Iwanicz-Drozdowska M., *Działania na rzecz poprawy poziomu edukacji finansowej w Unii Europejskiej podczas globalnego kryzysu finansowego*, „Zarządzanie i Finanse, Journal of Management and Finance” 2013, nr 1 (2).
8. Komisja Wspólnot Europejskich, *Komunikat Komisji. Edukacja finansowa*, Bruksela, KOM(2007) 808, 2007.
9. Kuchciak I., *Kreowanie świadomości finansowej wyzwaniem konkurencyjności w niesprzyjającym otoczeniu*, „Zarządzanie i Finanse” 2013, t. 11, nr 4, cz. 4, 11.
10. Lusardi A., Tufano P., *Debt Literacy, Financial Experience and Overindebtedness*, Working Paper NBER, 2008.
11. Maison D., *Polak w świecie finansów*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
12. Maison D., *Postawy i zachowania finansowe osób powyżej 55 roku życia z uwzględnieniem płatności bezgotówkowych*, NBP, Warszawa 2012.
13. Marcinkowska M., *Kapitał relacyjny banku. Relacje banku z kluczowymi interesariuszami*, t. 2, Wydawnictwo UŁ, Łódź 2013.
14. Moore D., *Survey of Financial Literacy in Washington State: Knowledge, Behavior, Attitudes, and Experiences*, Pullman, Washington State University SESR, Technical Report, Washington 2003.
15. Obi T., Auffret J.-P., Iwasaki N., *Aging Society and ICT: Global Silver Innovation*, IOS Press, Amsterdam 2013.
16. OECD, *Recommendation on Principles and Good Practices for Financial Education and Awareness*, Recommendation of the Council, 2005.
17. OECD/INFE, *Measuring Financial Literacy: Questionnaire and Guidance Notes for Conducting an Internationally Comparable Survey of Financial Literacy*, 2011.
18. Perry V.G., Morris M.D., *Who Is in Control? The Role of Self-Perception, Knowledge, and Income in Explaining Consumer Financial Behavior*, “Journal of Consumer Affairs” 2005, vol. 39, no. 2.
19. *Senior w świecie finansów*, <http://pl.kruk.eu/aktualnosci/art124,senior-w-swiecie-finansow.html> (dostęp: 27.05.2014).

20. Urząd Statystyczny w Łodzi, *Stan i ruch naturalny ludności w województwie łódzkim*, Łódź 2012.

Financial awareness of people aged 50 + and using of banking products

The aim of the article is to assess the level of financial knowledge, the inhabitants of Łódź province and an indication of the key determinants of financial awareness. Financial knowledge is seen, on the one hand, as a condition of inclusion in the banking system, and on the other, as a factor increasing the stability of the financial sector. According to population projections, attention will be focused on people aged 50+. Scientific method used in the article: critical analysis of literature sources and analysis of the *questionnaire responses*.